

صله رحم و تأثیر آن بر روحیه فردی از منظر متون دینی و روان‌شناسی اخلاق

دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۷، بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۱۶، پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۵

امیرحسین کریمیان^۱

چکیده

صله رحم در منظومه ارزشی اسلام، جایگاهی فراتر از یک رفتار اجتماعی دارد و به‌عنوان یکی از راهکارهای مؤثر در رشد اخلاقی، آرامش روانی و معناجویی در زندگی فردی معرفی شده است. آموزه‌های امام سجاد (ع) به‌ویژه در صحیفه سجادیه و دیگر متون اصیل دینی، بر این معنا دلالت دارند که ارتباط با خویشاوندان نه‌فقط یک فضیلت اخلاقی، بلکه وسیله‌ای برای تقرّب به خداوند و سلامت روانی انسان است.

این پژوهش با هدف بررسی تحلیلی تأثیر صله رحم بر روحیه فردی و با تکیه بر منابع قرآنی و حدیثی، به شیوه توصیفی تحلیلی و با رویکرد میان‌رشته‌ای انجام شده است. در این راستا، شش محور اصلی شامل ابعاد عبادی و اخلاقی صله رحم، نقش آن در تقویت احساس تعلق، امنیت روانی، تربیت اخلاقی، شکل‌گیری هویت و معنا در زندگی مورد بررسی قرار گرفت.

یافته‌ها نشان داد که صله رحم در بستر آموزه‌های اسلامی، کارکردهایی فراتر از تعاملات اجتماعی دارد و می‌تواند به‌عنوان ابزاری مؤثر در کاهش اضطراب، افزایش احساس رضایت، رشد شخصیت اخلاقی و معنوی و تقویت سرمایه روانی فرد شناخته شود. همچنین تحلیل روایات امام سجاد (ع) نشان داد که آن حضرت صله رحم را وسیله‌ای برای تلطیف روابط، تمرین فروتنی و تعالی روح معرفی می‌کند. این پژوهش با تکیه بر تحلیل‌های تلفیقی از منابع دینی و روان‌شناسی فردی، صله رحم را نه‌فقط به‌عنوان یک توصیه دینی، بلکه به‌مثابه راهبردی مؤثر در ارتقای سلامت روان فردی در دنیای مدرن بازخوانی کرده است.

کلیدواژه‌ها: صله رحم، امام سجاد (ع)، سلامت روان، تربیت اخلاقی، احساس تعلق، معنا در زندگی، روان‌شناسی دینی.

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قم، قم، ایران: amirhosseinkarimian436@gmail.com

۱. مقدمه

در نظام فکری اسلام، پیوندهای انسانی جایگاهی رفیع دارند؛ به‌ویژه روابط خویشاوندی که با عنوان صله رحم شناخته می‌شوند، نه تنها بخشی از فرهنگ اجتماعی، بلکه عرصه‌ای از اخلاق فردی و تکلیف عبادی به شمار می‌آیند. صله رحم در متون دینی، امری فراتر از مناسبات خونی است و به‌عنوان عاملی مؤثر در تعالی روح، سلامت روان و تقویت هویت اخلاقی فرد معرفی می‌شود. از منظر روان‌شناسی و علوم رفتاری نیز روابط نزدیک عاطفی و پایدار خانوادگی، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر رشد هیجانی، ثبات شخصیتی و احساس معنا در زندگی شناخته شده‌اند؛ بنابراین، مطالعه پیوندی مانند صله رحم، می‌تواند بستری برای فهم بهتر تعامل میان آموزه‌های دینی و یافته‌های علمی در حوزه سلامت روان فردی باشد.

یکی از منابع بی‌بدیل در شناخت جایگاه صله رحم، سخنان و اقوال ائمه علیهم‌السلام است؛ به‌ویژه آن دسته از دعاهای تربیتی و اخلاقی امام سجاد علیه‌السلام که در صحیفه سجادیه بازتاب یافته است. این دعاهای با زبانی عرفانی و انسانی، نشان‌دهنده نگاهی فراخ به جایگاه صله رحم در ساختار شخصیت مؤمن است. در کنار آن، قرآن کریم و دیگر روایات اهل بیت علیهم‌السلام نیز صله رحم را با مفاهیمی چون تقوای الهی، طول عمر، گشایش روزی و آرامش روانی پیوند داده‌اند.

این مقاله می‌کوشد تا با تکیه بر آموزه‌های امام سجاد علیه‌السلام و دیگر متون اصیل اسلامی و با نگاهی تحلیلی به مؤلفه‌های روان‌شناختی مؤثر در روابط خویشاوندی، به بررسی نقش صله رحم در تقویت روحیه فردی بپردازد. در این مسیر، تلاش می‌شود تا با اجتناب از رویکرد صرفاً توصیفی، پیوند میان منابع دینی و مفاهیم علمی در قالبی تحلیلی و کاربردی ترسیم شود.

۱-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش

در جهان معاصر که با گسترش فردگرایی، گسست‌های خانوادگی و چالش‌های سلامت

روان‌مواجه است، بازنگری در آموزه‌های اخلاقی و دینی مرتبط با روابط انسانی، ضرورتی انکارناپذیر است. در این میان، صلۀ رحم به‌عنوان آموزه‌ای بنیادین در فرهنگ اسلامی، می‌تواند نقشی تعیین‌کننده در بازسازی ارتباطات خانوادگی، تقویت سرمایه اجتماعی و ارتقای سلامت روان ایفا کند. از سوی دیگر، نهاد خانواده در بسیاری از جوامع اسلامی با چالش‌هایی مانند ضعف تعاملات عاطفی، افزایش فاصله نسل‌ها و تنهایی روانی اعضا مواجه شده است. در چنین شرایطی، صلۀ رحم نه‌تنها از بُعد فقهی و اخلاقی اهمیت دارد، بلکه از منظر روان‌شناختی نیز می‌تواند به‌عنوان عاملی در کاهش اضطراب، تقویت هویت و افزایش احساس معنا در زندگی تلقی شود. اگرچه پژوهش‌هایی درباره صلۀ رحم انجام شده، اغلب آن‌ها صرفاً نگاهی توصیفی به روایات داشته‌اند. این پژوهش با هدف تحلیل عمیق و میان‌رشته‌ای، تلاش دارد با تکیه بر آموزه‌های امام سجاد (علیه السلام) و دیگر منابع دینی، جایگاه صلۀ رحم را به‌عنوان عامل مؤثر در شکل‌دهی به روحیه فردی تبیین کند.

۱-۲. پیشینه تحقیق

مطالعه صلۀ رحم به‌عنوان یک مفهوم دینی با پیامدهای روانی و اجتماعی، در سال‌های اخیر در برخی مقالات داخلی مورد توجه قرار گرفته، اما اغلب این پژوهش‌ها از نگاه کاربردی و تحلیلی فاصله داشته و بیشتر جنبه توصیفی یا نص‌محور بوده است.

غضنفری و سرباز (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «بررسی جایگاه صلۀ رحم در فرهنگ اسلامی از منظر قرآن و اهل بیت (علیهم السلام)»، صلۀ رحم را از منظر قرآن و سنت به‌عنوان عاملی تقویت‌کننده روابط خانوادگی و اجتماعی بررسی کرده‌اند. نویسندگان در این مقاله نشان داده‌اند که پیوند خویشاوندی و دیدار با خویشان می‌تواند در کاهش بسیاری از ناهنجاری‌های اجتماعی، ایجاد همبستگی و انسجام خانوادگی و تقویت سرمایه اجتماعی نقش محوری ایفا کند. با این حال، این پژوهش بیشتر بر ابعاد اجتماعی و فرهنگی صلۀ رحم متمرکز بوده و به جنبه‌های روان‌شناختی و رشد فردی آن کمتر پرداخته است.

در پایان‌نامه اسماعیل‌زادگان (۱۳۹۱) با عنوان «صلۀ رحم از دیدگاه قرآن و سنت، آثار و پیامدهای فردی و اجتماعی آن»، صلۀ رحم نه‌تنها به‌عنوان یک تکلیف دینی، بلکه عامل

مؤثر بر آرامش روانی و کاهش فشارهای روحی معرفی شده است. نویسندگان با استناد به مجموعه‌ای از آیات و روایات، نشان داده است که ارتباط مداوم با خویشاوندان موجب افزایش احساس امنیت، کاهش اضطراب و ایجاد آرامش درونی می‌شود. البته رویکرد مقاله بیشتر بر نقل متون دینی متمرکز بوده و تحلیل روان‌شناختی عمیق در آن کمتر به چشم می‌خورد.

این مقاله با بهره‌گیری از آموزه‌های اختصاصی امام سجاد (علیه السلام) و دیگر متون دینی و با تکیه بر تحلیل‌های روان‌شناسی اخلاق و هیجان، به دنبال پر کردن این خلأ است و تلاش دارد صله رحم را به مثابه یک عامل مؤثر در تقویت روحیه فردی و آرامش روانی، به‌طور تحلیلی و میان‌رشته‌ای واکاوی کند.

۲. مبانی نظری پژوهش

این پژوهش بر مبانی نظری مشترکی از سه حوزه استوار است:

الف. مبانی قرآنی و روایی

صله رحم در قرآن کریم به‌عنوان وظیفه‌ای الهی مطرح شده است. آیه نخست سوره نساء می‌فرماید: «وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ» که دلالت دارد بر اینکه صیانت از پیوندهای خویشاوندی، نوعی مسئولیت الهی و جزئی از تقواست. در روایات، صله رحم از اسباب طول عمر، گشایش روزی، آرامش روانی و رشد معنوی معرفی شده است. از جمله، روایت امام سجاد (علیه السلام) در صحیفه سجادیه که می‌فرماید: «وَأَجْعَلُهُمْ لِي عَضُدًا عَلَى طَاعَتِكَ، وَعَوْناً عَلَى مَرْضَاتِكَ...»؛ (دعای ۲۴) نشان می‌دهد که صله رحم پیوندی است که به بندگی و رضای الهی معنا می‌بخشد.

ب. مبانی روان‌شناسی فردی و اجتماعی

نظریه‌های روان‌شناسی رشد و شخصیت از جمله نظریه دلبستگی^۱ و نظریه

1. Attachment Theory

خودتعیین‌گری^۱ بر این نکته تأکید دارند که پیوندهای انسانی نزدیک، یکی از مهم‌ترین عوامل در سلامت هیجانی و شکل‌گیری هویت هستند. صلۀ رحم در عمل به‌عنوان بستری پایدار برای ارضای نیاز به ارتباط، حمایت و تعلق پذیرفته شده است.

همچنین نظریه معناجویی^۲ و نظریه روان‌شناسی مثبت‌نگر نشان می‌دهد که روابط انسانی معنادار از جمله تعاملات خویشاوندی، از منابع اصلی معنا، انگیزش و تاب‌آوری روانی انسان محسوب می‌شود.

ج. اخلاق کاربردی اسلامی

در اخلاق اسلامی، صلۀ رحم نه فقط به‌عنوان یک فضیلت شخصی بلکه به‌عنوان یک وظیفه اجتماعی و بُعدی از «عدالت خلقی» معرفی شده است. بزرگان اخلاق اسلامی مانند شهید ثانی، علامه طباطبایی و شهید مطهری بر این باور بوده‌اند که رفتارهای بین‌فردی در اسلام، پیوندی ناگسستنی با رشد اخلاقی و سیر معنوی انسان دارد.

۱-۲. تحلیل محتوای دینی و روان‌شناختی صلۀ رحم

با توجه به هدف پژوهش که بررسی تأثیر صلۀ رحم بر روحیه فردی بر پایه آموزه‌های امام سجاد (علیه السلام) و دیگر متون دینی است، در این بخش، داده‌های استخراج‌شده از منابع دینی (آیات، روایات و ادعیه) و نظریات روان‌شناسی و اخلاق تحلیلی بررسی می‌شود. برای پرهیز از توصیف صرف، محورهای تحلیلی مشخصی طراحی شده که هر یک، جنبه‌ای از کارکردهای روانی، معنوی یا اخلاقی صلۀ رحم را بر زندگی فردی تبیین می‌کنند. در این راستا، تلاش شده تا تحلیل‌ها با نگاهی میان‌رشته‌ای و با بهره‌گیری از منابع معتبر علمی و دینی تدوین شود.

۱-۱-۲. صلۀ رحم به‌عنوان یک وظیفه اخلاقی عبادی

در نگاه اسلامی، صلۀ رحم صرفاً یک رفتار اجتماعی توصیه‌شده نیست، بلکه جایگاهی

1. Self-Determination Theory
2. Logotherapy

فراتر دارد و در شمار تکالیف اخلاقی و وظایف عبادی مؤمنان قرار می‌گیرد. منابع دینی بر این نکته تأکید دارند که پیوند با خویشاوندان، نه تنها بخشی از ادب و فرهنگ اجتماعی، بلکه یکی از معیارهای ایمان، تقوا و قرب الهی است.

الف. جایگاه عبادی صله رحم

در آیات قرآن، دعوت به صله رحم معمولاً در کنار توصیه به تقوای الهی آمده است؛ برای نمونه در آیه ۱ سوره نساء می‌فرماید: «وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ»؛ و از خدایی که (در میان خود) به نام او درخواست می‌کنید و از بریدن رحم پرهیزید.

این ترکیب زبانی نشان می‌دهد که حفظ پیوند خویشاوندی در سطحی از اهمیت است که گسستن آن در ردیف بی‌تقوایی قرار می‌گیرد. به بیان دیگر، پیوند با خویشان نه فقط عرفی، بلکه عبادی و مورد مطالبه الهی است. همچنین در روایت مشهوری از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است: «لا يدخل الجنة قاطع رحم»؛ کسی که رحم خود را قطع کند، وارد بهشت نخواهد شد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۳۴۸). این روایت بیانگر پیوند عمیق صله رحم با سعادت اخروی است و آن را به‌عنوان شرطی از شرایط ورود به مراتب متعالی معنوی معرفی می‌کند.

ب. بُعد اخلاقی صله رحم

صله رحم در متون روایی، همچنین به‌عنوان یکی از بارزترین مصادیق فضایل اخلاقی معرفی شده است. در روایتی از پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله آمده است: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: صَلَّةُ الرَّحِمِ تَعْمُرُ الدِّيَارَ، وَتَزِيدُ فِي الْأَعْمَارِ، وَإِنْ كَانَ أَهْلُهَا غَيْرَ أَحْيَارٍ»؛ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: صله رحم، خانه‌ها را آباد و عمرها را طولانی می‌کند، هر چند اهل آن خوب نباشند (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۴۸۱). از منظر اخلاق کاربردی، این عمل جلوه‌هایی از تواضع، مدارا، احترام به دیگری و گذشت از اختلافات خانوادگی را در خود دارد. رعایت صله رحم یعنی تمرین مستمر اخلاق درون خانوادگی که خود سنگ بنای اخلاق اجتماعی گسترده‌تر است.

ج. تحلیل روان‌شناختی: صله رحم و هویت اخلاقی فرد

روان‌شناسی اخلاق نشان داده است که رفتارهای مکرر با انگیزه‌های اخلاقی مانند وفاداری خانوادگی، همدلی و عفو منجر به تقویت الگوهای پایدار شخصیتی در افراد می‌شود (نارواز، ۲۰۰۶).^۱ صله رحم به‌عنوان یک رفتار نظام‌مند و دوره‌ای، می‌تواند ساختار اخلاقی فرد را نهادینه و فضیلت‌هایی چون بردباری، سخاوت و فروتنی را تقویت کند. همچنین در دیدگاه روان‌شناسی رشد، تماس مثبت با خویشاوندان در مراحل مختلف زندگی (کودکی، نوجوانی، سالمندی) نقش مؤثری در شکل‌گیری هویت فردی دارد. این تعاملات بستری برای تجربه امنیت عاطفی، اعتماد اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی فراهم می‌آورند (بالبی، ۱۹۸۸).^۲

۲-۱-۲. صله رحم و تقویت احساس تعلق و پیوند خانوادگی

احساس تعلق و پیوند عاطفی با خانواده و بستگان، یکی از نیازهای بنیادین انسان از دیدگاه روان‌شناسی رشد و نیز آموزه‌های اسلامی است. صله رحم در متون دینی نه تنها راهکاری برای تقویت این احساس، بلکه ابزاری معنوی برای بازسازی و تحکیم روابط عاطفی خانوادگی محسوب می‌شود. در واقع، پیوند خویشاوندی در اسلام به‌گونه‌ای طراحی شده که بستری برای انتقال عاطفه، حفظ هویت جمعی، و تقویت همبستگی روحی بین اعضای خانواده باشد.

الف. تحلیل مفهومی: احساس تعلق به خانواده

نظریه‌پردازان روان‌شناسی اجتماعی مانند آبراهام مزلو و روی باو مایستر تأکید کرده‌اند که احساس تعلق یکی از نیازهای فطری انسان است. برآورده نشدن این نیاز می‌تواند زمینه‌ساز اختلالات روانی مانند اضطراب، بی‌هویتی و انزوای اجتماعی شود (باومایستر و لیری، ۱۹۹۵).^۳ در این میان، خانواده نخستین محیطی است که فرد احساس تعلق را

1. Narvaez

2. Bowlby

3. Baumeister & Leary

تجربه می‌کند. اگر این تجربه در بستر سالمی تقویت شود، فرد در مسیر رشد شخصیتی و ثبات روانی قرار می‌گیرد.

ب. صله رحم به‌عنوان عامل تقویت تعلق

در منابع دینی، صله رحم ابزاری برای تداوم و استحکام پیوند میان اعضای خانواده معرفی شده است. در روایتی از امام صادق (علیه السلام) آمده است: «صِلَةُ الرَّحِمِ تُحَبِّبُ إِلَى الْعَائِلَةِ، وَتَزِيدُ فِي الرِّزْقِ، وَتَدْفَعُ الْمَنِيَّةَ» صله رحم محبت را در میان خانواده می‌افزاید، رزق را افزایش می‌دهد و مرگ ناگهانی را دور می‌کند (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق: ۲۱۰).

از این روایت می‌توان دریافت که یکی از کارکردهای صله رحم، ایجاد عاطفه پایدار میان بستگان است. این عاطفه، پایه‌ای برای شکل‌گیری حس امنیت و پذیرش فرد در ساختار خانوادگی است.

ج. نقش رفتاری صله رحم در روان‌شناسی خانواده

مطالعات نشان داده که خانواده‌هایی که در آن‌ها صله رحم به‌طور فعال اجرا می‌شود (از طریق دیدار، تماس، کمک متقابل، دلجویی)، اعضای آن:

دارای سطح بالاتری از رضایت خانوادگی هستند، کمتر دچار احساس تنهایی یا طرد می‌شوند و در مواجهه با بحران‌های روانی یا اجتماعی، تاب‌آوری بالاتری از خود نشان می‌دهند (امبرسون و مونتز، ۲۰۱۰).^۱

در نظریه دلبستگی جان بالبی نیز تأکید شده که روابط پایدار و قابل اعتماد با افراد نزدیک (مانند خویشان) موجب شکل‌گیری الگوهای دلبستگی ایمن در دوران کودکی و بزرگسالی می‌شود (بالبی، ۱۹۸۸).^۲ صله رحم، به‌ویژه در قالب محبت بی‌قید و حمایت متقابل، دقیقاً در راستای همین دلبستگی ایمن عمل می‌کند.

1. Umberson & Montez
2. Bowlby

د. نگاه کاربردی: صلۀ رحم به‌مثابه تقویت هویت خانوادگی

یکی از نتایج مستقیم احساس تعلق، هویت‌یابی مثبت در بستر خانواده است. افرادی که در ارتباط با بستگان خود احساس حمایت و توجه می‌کنند، دچار بحران هویت نمی‌شوند و در تعاملات اجتماعی نیز پایدارتر و مسئولانه‌تر عمل می‌کنند.

۲-۱-۳. صلۀ رحم به‌مثابه زمینه‌ساز تربیت اخلاقی و اجتماعی در خانواده

تربیت از دیدگاه متون اسلامی، فرایندی فراگیر و مستمر است که در بستری اجتماعی شکل می‌گیرد و خانواده، نخستین و تأثیرگذارترین نهاد در آن به‌شمار می‌رود. در این میان، صلۀ رحم به‌عنوان یکی از آموزه‌های محوری دین، نقشی فراتر از یک رفتار نیک دارد؛ چراکه بستر تعامل، یادگیری و انتقال ارزش‌های اخلاقی را در محیطی طبیعی و پویا فراهم می‌آورد. به بیان دیگر، صلۀ رحم خود یک ابزار تربیتی غیرمستقیم، اما بسیار مؤثر در شکل‌گیری شخصیت اخلاقی افراد به‌ویژه کودکان و نوجوانان است.

الف. آموزه‌های اسلامی درباره پیوند خانواده و تربیت

در قرآن کریم، مسئولیت تربیت به‌صورت خاص متوجه خانواده شده است. برای نمونه در سوره طه آمده است: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا» (طه، ۱۳۲)؛ خانواده‌ات را به نماز فرمان ده و خود نیز بر آن شکیبا باش.

این آیه نشان می‌دهد که یکی از وظایف والدین، آموزش ارزش‌های دینی در چهارچوب روابط خانوادگی است. صلۀ رحم در این میان، میدان تمرین عملی برای ارزش‌هایی چون احترام، تواضع، گذشت، وفاداری و همدلی است که هسته‌های اصلی تربیت اخلاقی را تشکیل می‌دهد.

در روایتی از پیامبر اسلام ﷺ آمده است: «مَا نَحَلَ وَالِدٌ وَوَلَدَهُ نِخْلَةً أَفْضَلَ مِنْ أُدْبٍ حَسَنٍ»؛ هیچ پدری به فرزند خود عطایی به‌تر از ادب نیکو نمی‌دهد (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ج ۲: ۶۲). صلۀ رحم در عمل، میدان بروز و انتقال همین ادب است. کودکانی که در فضای

ارتباطی گرم با خویشاوندان رشد می‌کنند، به‌طور طبیعی یاد می‌گیرند چگونه احترام بگذارند، عذرخواهی کنند، با اختلاف‌ها کنار بیایند و سخاوتمند باشند.

ب. تحلیل روان‌شناختی: صله رحم و الگویی رفتاری

در نظریه یادگیری اجتماعی آلبرت بندورا، آموزش غیرمستقیم از طریق مشاهده و الگوبرداری از دیگران، یکی از اصلی‌ترین روش‌های یادگیری رفتاری معرفی شده است. در صله رحم، کودکان در تعامل با بزرگ‌ترها، نحوه گفت‌وگو، احترام، صبر و رفتارهای عاطفی مناسب را از طریق مشاهده و تجربه عملی می‌آموزند (باندورا، ۱۹۸۶).^۱ به‌ویژه زمانی که والدین، خویشاوندان و سالمندان با یکدیگر در تعامل اخلاقی مثبت باشند، کودکان ناخودآگاه از این روابط الگو می‌گیرند. این رفتارهای آموخته‌شده در آینده به بخشی از هویت اخلاقی آن‌ها تبدیل می‌شود.

ج. صله رحم و تربیت اجتماعی کودک

خانواده تنها محل شکل‌گیری فردیت نیست، بلکه بستر آماده‌سازی کودک برای ورود به جامعه نیز هست. صله رحم، فرصت‌هایی برای تعامل با افراد مختلف در سنین، مشاغل، سبک زندگی و دیدگاه‌های گوناگون فراهم می‌کند. این تعامل‌ها باعث می‌شود:

کودک ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها را پیدا کند، مهارت‌های گفت‌وگو، عذرخواهی، تعارف، صبر، و شنیدن را تمرین کند، «خودمرکزبینی» را رها و مسئولیت اجتماعی را تجربه کند. مطالعات تربیتی نیز تأیید می‌کنند که تعامل‌های خانوادگی گسترده و گرم، اثر مستقیمی بر رشد هوش هیجانی، مهارت‌های ارتباطی، و ثبات روانی نوجوانان دارند (آیزنبرگ و همکاران، ۲۰۰۶).^۲

۲-۱-۴. صله رحم و امنیت روانی و آرامش هیجانی فرد

امنیت روانی یکی از مهم‌ترین نیازهای انسان برای رشد شخصیتی، سلامت ذهنی و

1. Bandura
2. Eisenberg et al.,

رضایت از زندگی است. نبود این امنیت، زمینه‌ساز اضطراب، تنهایی، پرخاشگری یا حتی افسردگی می‌شود. از دیدگاه روان‌شناسی سلامت، وجود روابط حمایتی پایدار، نقش حیاتی در ارتقای امنیت روانی دارد. صله رحم، در این چهارچوب، نه تنها یک فضیلت اخلاقی، بلکه ابزاری برای تأمین آرامش هیجانی و ثبات روانی فرد محسوب می‌شود.

الف. آموزه‌های دینی و پیوند امنیت روانی با صله رحم

در متون روایی، صله رحم به عنوان عملی معرفی شده که آرامش درونی و سلامت روحی را به همراه دارد. از امام سجاد (علیه السلام) نقل شده است: «مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُخَفَّفَ اللَّهُ عَنْهُ سَكَرَاتِ الْمَوْتِ، فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ»؛ هر که دوست دارد خدا سختی‌های مرگ را بر او آسان کند، پس صله رحم به جا آورد (ابن شعبه حرّانی، ۱۴۰۴ ق: ۲۱۵). این روایت، اگرچه درباره لحظه مرگ است، اما نشان می‌دهد صله رحم از جمله رفتارهایی است که اضطراب‌های بنیادین انسان، از جمله ترس از تنهایی و مرگ را کاهش می‌دهد. این اثر آرامش‌بخش، برخاسته از پیوندهای عاطفی، حمایتگر و خانوادگی است که فرد را در برابر فشارهای روانی، مقاوم‌تر می‌سازد.

ب. تحلیل روان‌شناختی: رابطه حمایت اجتماعی و آرامش هیجانی

مطالعات روان‌شناسی تأکید دارند که وجود روابط معنادار و حمایتی با اعضای خانواده یکی از قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده‌های سطح اضطراب پایین و بهزیستی روانی بالاست (کوهن و ویلز، ۱۹۸۵).^۱ صله رحم، به‌ویژه در قالب دیدار، دلجویی و ارتباط فعال، سبب می‌شود فرد احساس کند تنها نیست و در صورت بروز بحران‌های روانی، افراد قابل‌اعتمادی در کنار او هستند. همچنین طبق نظریه خودتعیین‌گری، برآورده شدن نیاز به ارتباط موجب کاهش استرس، تنظیم هیجان و ارتقای انگیزش درونی می‌شود (دسی و رایان، ۲۰۰۰).^۲ صله رحم، این نیاز را به‌صورت مؤثر در سطح فرهنگی و دینی برآورده می‌سازد.

1. Cohen & Wills

2. Deci & Ryan

ج. صله رحم به‌مثابه عامل کاهش فشارهای روانی روزمره

در جامعه مدرن، افراد به‌ویژه در شهرهای بزرگ، با انزوا، رقابت، سرعت بالای زندگی، و استرس‌های مزمن مواجه‌اند. در این میان، صله رحم می‌تواند به‌عنوان مکانیسم مقابله فرهنگی و دینی عمل کند؛ به‌ویژه دیدار با اقوام سالمند یا حمایت از اعضای آسیب‌پذیر خانواده، موجب افزایش معنا، امید و آرامش ذهنی در فرد می‌شود.

۲-۱-۵. صله رحم و رشد فضایل اخلاقی فردی

یکی از کارکردهای مهم صله رحم در آموزه‌های اسلامی، تربیت اخلاقی فرد در بستر عمل و تعاملات عاطفی مستمر با خویشاوندان است. برخلاف برخی عبادات فردی که صرفاً جنبه عبادی دارند، صله رحم در حوزه روابط بین‌فردی قرار می‌گیرد و فرد را با موقعیت‌های اخلاقی واقعی همچون مدارا، عفو، تواضع، وفاداری و گذشت مواجه می‌سازد. در این راستا، صله رحم به‌صورت عملی، بستری برای رشد تدریجی و درونی فضایل اخلاقی در فرد فراهم می‌آورد.

الف. آموزه‌ای از امام سجاد (علیه السلام) درباره اخلاق در روابط خویشاوندی

در یکی از فرازهای دعای امام سجاد (علیه السلام) آمده است: «اللَّهُمَّ... وَهَبْ لِي التَّوَّاضِعَ لَهُمْ، وَحُسْنَ السَّيْرَةِ مَعَهُمْ، وَاللَّيْنَ فِي جَانِبِهِمْ...»؛ خدایا! فروتنی در برابر خویشان، نیک‌رفتاری با آنان، و نرمی در برخورد با ایشان را به من ببخش (صحیفه سجادیه، دعای ۲۴). این دعا، به روشنی نشان می‌دهد که صله رحم بدون همراهی با اخلاق درونی شده بی‌معناست. هدف از این دعا، پرورش درون فرد است تا در تعامل با خویشاوندان، تواضع، مدارا و ملایمت عملی کند. در واقع، این تعامل مستمر، تمرینگاه عملی اخلاق الهی است.

ب. تحلیل روان‌شناختی رشد فضایل اخلاقی در تعاملات خانوادگی

در روان‌شناسی اخلاق، نظریه‌های رشد اخلاقی (نظیر نظریه لارنس کلبرگ) تأکید می‌کنند که تجربه‌های واقعی و چالش‌های اجتماعی در محیط‌های عاطفی امن، بستر

مناسبی برای ارتقای سطح اخلاقی فرد است (گلبرگ، ۱۹۸۴) ^۱. صلۀ رحم به‌ویژه در مواجهه با اختلاف نظرها، رنجش‌ها، یا اختلافات قدیمی خانوادگی، فرد را وادار به انتخاب اخلاقی می‌کند: عفو یا مقابله، مدارا یا غرور، تواضع یا خودبزرگ‌بینی. این موقعیت‌های اخلاقی کوچک اما تکرارشونده، تربیت مستمر خلق نیکو را در پی دارند.

ج. صلۀ رحم، فروتنی و کاهش خودمرکزبینی

روابط خویشاوندی برخلاف روابط انتخابی دوستانه، گاه با تعارض‌های طبیعی، ناهمدلی یا تفاوت‌های نسلی همراه است. به همین دلیل، صلۀ رحم نیازمند سطح بالایی از پذیرش، فروتنی، گذشت و مهارت مدیریت هیجان است. در روایتی از امام علی (علیه السلام) آمده است: «مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ هَانَتْ عَلَيْهِ شَهْوَاتُهُ، وَصَبَرَ عَلَى مَكْرُوهِ أَقَارِبِهِ»؛ کسی که نفسش بزرگوار شود، بر خواسته‌های نفسانی غالب می‌شود و بر آزار خویشان صبر می‌کند (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۴۷). این صبر در برابر خویشاوندان، هم یک آزمون اخلاقی و هم یک تمرین مستمر فروتنی است که در بلندمدت، شخصیت فرد را متعادل، بردبار و متواضع می‌سازد.

۲-۱-۶. صلۀ رحم و معنا در زندگی از منظر متون دینی

احساس معنا در زندگی، یکی از عمیق‌ترین نیازهای روانی انسان است که با پرسش‌هایی مانند «برای چه زندگی می‌کنم؟» و «چه چیزی به زندگی‌ام ارزش می‌دهد؟» پیوند دارد. روان‌شناسی معاصر این حس را کلید تعادل روانی، رضایت از زندگی و پایداری در بحران‌ها می‌داند. آموزه‌های دینی نیز معنا را در ارتباط با خدا، خدمت به خلق و ایفای نقش مسئولانه در جامعه می‌جویند. صلۀ رحم، در این چهارچوب، نه تنها یک پیوند انسانی بلکه راهی برای پرکردن خلأهای عاطفی و معنا دادن به زیستن در بستر رابطه با دیگران است.

الف. آموزه‌ای از امام سجاد (علیه السلام) درباره معنا و عمل در صلۀ رحم

در عبارتی کمتر استفاده‌شده از دعای ۲۴ صحیفۀ سجادیه می‌خوانیم: «وَأَجْزِلُ لِي مَنَ»

1. Kohlberg

الأَجْرِ فِیْمَا أَصَلَّ مِنْهُمْ، وَاتَّقَرَّبُ بِهِ إِلَيْهِمْ»؛ و پاداشی بزرگ نصیبم کن در آنچه از صله رحم به‌جا می‌آورم و به‌وسیله آن به آنان نزدیک می‌شوم.

در این عبارت، صله رحم نه فقط عملی اخلاقی یا عبادی، بلکه رابطه‌ای برای «تقرب» و معناجویی در زندگی دانسته شده است. امام سجاد (علیه السلام) این ارتباط را با معنای غایی وجود یعنی قرب الهی پیوند می‌دهد. صله رحم، در این معنا، پلی است میان «زندگی روزمره» و «معنای متعالی» که فرد را از پوچی، بی‌هدفی و انزوا می‌رهاند.

ب. تحلیل روان‌شناختی: معناجویی، صله رحم و رضایت از زندگی

نظریه معنا در روان‌شناسی لوگوتراپی (معنادرمانی) که ویکتور فرانکل ارائه کرد، تأکید می‌کند که معناداری روابط، به‌ویژه روابط خانوادگی، یکی از مهم‌ترین منابع معنا در زندگی انسان‌هاست (فرانکل، ۱۹۸۵).^۱ صله رحم، وقتی با نیت خدمت، پیوند قلبی و مسئولیت انجام شود، احساس «مفید بودن»، «تعلق داشتن» و «دوست داشته شدن» را در فرد تقویت می‌کند که همگی زیرمجموعه‌های معنایابی در زندگی‌اند. همچنین پژوهش‌ها نشان می‌دهد افرادی که روابط خویشاوندی فعالی دارند، دارای سطح بالاتری از رضایت از زندگی، انگیزه معنوی، و هدفمندی هستند (استگر و همکاران، ۲۰۰۶).^۲

ج. صله رحم، معنا و پایداری در بحران‌های زندگی

در شرایط بحران، مانند بیماری، فقدان، فشارهای شغلی یا تنهایی، افرادی که شبکه حمایت اجتماعی و عاطفی دارند، کمتر دچار ناامیدی یا پوچی می‌شوند. صله رحم می‌تواند در این شرایط به فرد احساس دیده شدن، شنیده شدن و ارزش داشتن بدهد، ساختار روزمرگی را با انگیزه‌هایی مانند دیدار، دلجویی، یاری و همکاری معنادار کند و به فرد کمک کند که زندگی خود را فراتر از نیازهای صرفاً مادی و فردی تجربه کند. از این منظر، صله رحم می‌تواند یکی از مهم‌ترین ابزارهای تولید معنا، پایداری معنوی، و سلامت روان در دنیای مدرن باشد.

1. Frankl
2. Steger et al.,

۲-۱-۷. صلۀ رحم و تطهیر روح از منظر آموزه‌های اسلامی

تزکیۀ نفس و تطهیر روح، از بنیادی‌ترین اهداف سلوک معنوی در آموزه‌های اسلامی به‌شمار می‌رود. قرآن کریم انسان را به پالایش درون و تهذیب اخلاقی دعوت می‌کند و بسیاری از اعمال عبادی و اجتماعی را به‌مثابۀ ابزارهایی برای نیل به این هدف معرفی می‌نماید. در این میان، صلۀ رحم نه‌تنها عاملی برای تقویت پیوند اجتماعی، بلکه وسیله‌ای مؤثر برای پالایش روان، دفع صفات ناپسند، و ارتقای اخلاق درونی انسان معرفی شده است.

الف. آموزه‌ای از امام سجاد (علیه السلام) در پیوند صلۀ رحم با طهارت نفس

در یکی از فرازهای پرمغز دعای ۲۴، امام سجاد (علیه السلام) می‌فرماید: «وَأَجْعَلُهُمْ لِي عَضُدًا عَلَى طَاعَتِكَ، وَعَوْئًا عَلَيَّ مَرْضَاتِكَ...»؛ خویشانم را بازوی من در راه اطاعتت و یاور من در کسب رضای تو قرار ده (صحیفه سجادیه، دعای ۲۴).

این فراز نشان می‌دهد که صلۀ رحم، اگر بر پایه نیت خالص انجام شود، به فرد کمک می‌کند تا روابط انسانی را در جهت بندگی و تعالی اخلاقی خود هدایت کند. در چنین شرایطی، ارتباط با دیگران، ابزاری برای تلطیف نفس و ترک صفات ناپسندی مانند کینه، حسد، تکبر و خودخواهی خواهد بود.

ب. تحلیل اخلاقی معنوی: صلۀ رحم و زدودن رذایل نفسانی

در متون اخلاق اسلامی، یکی از مهم‌ترین عوامل در ایجاد صفات ناپسند، قطع ارتباط با خویشان و انزوای طلبی است. رذایلی مانند عجب، سوءظن، بخل و حرص، غالباً در فضای بسته و خودمحور شکل می‌گیرند. صلۀ رحم، به‌ویژه وقتی با فروتنی، گذشت، مدارا و نرمی همراه باشد، به‌تدریج زمینه ریزش این آلودگی‌های اخلاقی را فراهم می‌سازد.

در روایتی از امام علی (علیه السلام) آمده است: «صِلَّةُ الرَّحِمِ تُزَكِّي الْأَعْمَالَ، وَتُنْمِي الْأَمْوَالَ، وَتَدْفَعُ الْبَلَاءَ، وَتُيسِّرُ الْحِسَابَ، وَتُنْسِي فِي الْأَجْلِ»؛ صلۀ رحم اعمال را پاکیزه می‌کند،

اموال را افزایش می‌دهد، بلا را دفع می‌نماید، حساب را آسان می‌کند، و عمر را طولانی می‌سازد (ابن شعبه حرّانی، ۱۴۰۴ق: ۲۱۰). عبارت «تزکی الأعمال» دلالت صریح بر این دارد که صله رحم با نیت الهی، اعمال دیگر را نیز تطهیر می‌کند؛ گویی که ارتباط با خویشاوندان، به منزله پالایش گر کلی مسیر معنوی انسان عمل می‌کند.

ج. پیوند با روان‌شناسی معنوی: پالایش درونی از طریق ارتباطات متعهدانه

در روان‌شناسی معنوی و اخلاقی، گفته می‌شود که تعاملات متعهدانه و مسئولانه با دیگران، به‌ویژه در محیط‌هایی که تفاوت دیدگاه، تنش یا رنجش وجود دارد، زمینه‌ساز رشد شخصی و اخلاقی فرد است (کینگ و بویاتزیس، ۲۰۰۴)^۱.

صله رحم، با الزام به گذشت، همدلی و پذیرش، فرد را از خودمرکزبینی، کینه و انزوای عاطفی می‌رهاند و به او اجازه می‌دهد مسیر رشد درونی را از طریق روابط بیرونی طی کند.

۳. نتیجه‌گیری

بررسی آموزه‌های امام سجاد (علیه السلام) و دیگر متون دینی نشان داد که صله رحم، مفهومی صرفاً اخلاقی یا اجتماعی نیست، بلکه دارای ابعاد عمیق روان‌شناختی، تربیتی و معنوی است. این پیوند مقدس که در منابع اسلامی با عباراتی چون عامل گشایش رزق، افزایش عمر، و سبب ورود به بهشت توصیف شده، در تحلیل‌های روان‌شناختی نیز به‌عنوان بستری مؤثر در ارتقای سلامت روان، رشد اخلاقی، و تقویت معنا در زندگی شناخته می‌شود. در این پژوهش، با بررسی شش محور تحلیلی روشن شد که:

صله رحم به‌عنوان یک وظیفه عبادی و اخلاقی، خودآگاهی فرد را نسبت به مسئولیت‌های خانوادگی ارتقا می‌دهد؛

این رفتار یکی از پایه‌های تقویت احساس تعلق، امنیت روانی و دلبستگی ایمن در خانواده است؛

1. King & Boyatzis

(امیرحسین کریمیان)

رفتارهای تکرارشونده صلۀ رحم، در مسیر تمرین و نهادینه‌سازی فضایل اخلاقی همچون تواضع، صبر و گذشت مؤثرند؛

از منظر تربیتی، این ارتباطات بستری طبیعی برای الگوگیری رفتاری کودکان و نوجوانان فراهم می‌آورند؛

در شرایط بحران یا معناباختگی، صلۀ رحم نقش مهمی در تولید معنا، امید و کاهش اضطراب‌های بنیادین دارد.

از مجموع یافته‌ها برمی‌آید که صلۀ رحم نه فقط در بعد خانوادگی، بلکه در سطح فرهنگی و تمدنی نیز می‌تواند راهکار مؤثری برای حفظ سرمایه اجتماعی، ارتقای سلامت روان جامعه، و ایجاد پیوند میان نسل‌ها باشد. توجه دوباره به این آموزه اصیل، در دنیای مدرن با چالش‌هایی مانند انزوا، فردگرایی افراطی و گسست نسل‌ها، ضرورتی اساسی است.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

- نهج البلاغه**. (بی تا). ترجمه و شرح محمد دشتی. قم: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین.
- صحیفه سجاده**. (۱۳۷۶). ترجمه جواد فاضل. تهران: انتشارات علمیه اسلامیة.
- ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق). (۱۳۷۶). **من لایحضره الفقیه**. ج ۲. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن شعبه حرّانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴ق). **تحف العقول عن آل الرسول**. قم: جامعه مدرسین.
- اسماعیل زادگان، تکتم. (۱۳۹۱). «صله رحم از دیدگاه قرآن و سنت، آثار و پیامدهای فردی و اجتماعی آن». **رساله تحصیلی، حوزه علمیه خراسان**. پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه.
- طوسی، محمدبن حسن (شیخ طوسی). (۱۴۱۴ق). **الأمالی**. ناشر: دارالثقافه قم.
- غضنفری، علی؛ سرباز، سمیه. (۱۳۹۴). «بررسی جایگاه صله رحم در فرهنگ اسلامی از منظر قرآن و اهل بیت (علیهم‌السلام)». **نهمین همایش بین‌المللی پژوهش‌های قرآنی**. دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم.
- ۹۶۶۵۷۹/https://civilica.com/doc
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). **الکافی**. ج ۲. تهران: دارالکتب الإسلامیة.

- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. New York: Basic Books.
- Narvaez, D. (2006). Integrative ethical education. *Handbook of moral development*, 733–703.
- Frankl, V. E. (1985). *Man's Search for Meaning*. Boston: Beacon Press.
- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., & Kaler, M. (2006). The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 93–80, (1)53.
- Kohlberg, L. (1984). *The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages*. San Francisco: Harper & Row.
- Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 357–310, (2)98.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 268–227, (4)11.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, (3)117 529–497.
- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. New York: Basic Books.
- Umberson, D., & Montez, J. K. (2010). Social relationships and health: A flashpoint for health policy. *Journal of Health and Social Behavior*, 51(Suppl), S54–S66.

(امیرحسین کریمیان)

Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Eisenberg, N., Spinrad, T. L., & Morris, A. S. (2006). Emotion-related regulation: Its conceptualization, relations to social functioning, and socialization. *Child Development*, 339-334 ,(2)75.

King, P. E., & Boyatzis, C. J. (2004). Exploring adolescent spiritual and religious development: Current and future theoretical and empirical perspectives. *Applied Developmental Science*, 6-2 ,(1)8.

Kinship Ties and Its Impact on Individual Morale: A Study from the Perspective of Religious Texts and Moral Psychology

Amir Hossein Karimian ¹

Received: April 16 , 2025

Revised: August 07 , 2025

Accepted: August 16 , 2025

Abstract

In the value system of Islam, kinship ties have a place beyond a social behavior and have been introduced as one of the effective strategies for moral development, psychological peace, and the search for meaning in individual life. The teachings of Imam Sajjad (AS), especially in Sahifa Sajjadiyah, and other authentic religious texts, imply that relationships with relatives are not only a moral virtue, but also a means of approaching God and human mental health. The present study aims to analyze the impact of kinship ties on individual morale, and based on Quranic and Hadith sources, it was conducted in a descriptive-analytical manner and with an interdisciplinary approach. In this regard, six main axes were examined, including the worshipful and moral dimensions of kinship ties, its role in strengthening the sense of belonging, psychological security, moral education, identity formation, and meaning in life. The findings showed that kinship ties, in the context of Islamic teachings, have functions beyond social interactions and can be recognized as an effective tool in reducing anxiety, increasing feelings of satisfaction, developing moral and spiritual character, and strengthening an individual's psychological capital. Also, analysis of the narrations of Imam Sajjad (AS) showed that he introduced kinship ties as a means of softening relationships, practicing humility, and elevating the soul. This research, relying on integrated analyses of religious sources and individual psychology, has reinterpreted the bond of kinship not only as a religious recommendation, but also as an effective strategy for promoting individual mental health in the modern world.

Keywords: bond of kinship, Imam Sajjad (AS), mental health, moral education, sense of belonging, meaning in life, religious psychology.

1. Master's Degree, Department of Quran and Hadith Sciences, University of Qom, Qom, Iran:Amirhosseinkarimian436@gmail.com